

Wprowadzenie

Jednym z najważniejszych zagadnień badawczych geografii historycznej w aspekcie rekonstrukcji krajobrazu kulturowego jest analiza rozwoju struktur osadniczych. Proces zasiedlenia jako immanentny komponent przemian cywilizacyjnych zachodził w sposób długotrwały i zmienny w czasie oraz przestrzeni. Rozwój osadnictwa stanowił odzwierciedlenie oddziaływania w poszczególnych okresach historycznych wielu uwarunkowań przyrodniczych i prawno-politycznych, zmieniających się stosunków społeczno-kulturowych oraz dynamiki procesów gospodarczych (Arnold 1951, Tyszkiewicz 2014). Determinanty te mogły wpływać na tworzenie kolejnych punktów osadniczych lub hamować procesy kolonizacji wewnętrznej. Mamy bowiem do czynienia z procesem dynamicznym, wykazującym okresowe fluktuacje. Zmienność sieci osadniczej nie polega tylko na wzroście ekumeny na obszarach wcześniej niezasiedlonych i niezagospodarowanych oraz rozbudowie terenów uprzednio zamieszkałych. Oprócz wyraźnych etapów ekspansji można wyróżnić także fazy regresywne, wyrażające się w depopulacji i zaniku osadnictwa, a w konsekwencji powstawaniem nowych struktur przestrzennych na miejscu istniejących wcześniej osad. W określonych okolicznościach dochodzi ponadto do wyraźnej przebudowy i zmian rozplanowania wsi lub miast. Zjawiska te uwarunkowane są wieloma czynnikami natury zarówno egzo-, jak i endogenicznej i są na stałe wpisane w rozwój krajobrazu kulturowego, ujawniając się w różnych skalach przestrzennych i czasowych. Identyfikacja i zrozumienie tych uwarunkowań, z uwzględnieniem związków przyczynowo-skutkowych i relacji przestrzenno-funkcjonalnych, jest zatem niezbędna z punktu widzenia możliwości dokonania kompleksowej rekonstrukcji organizacji przestrzennej osadnictwa na danym obszarze.

Geohistoriografia dotycząca problematyki osadniczej jest relatywnie bogata. Odnajduje odzwierciedlenie w licznych pracach analitycznych, zarówno w aspekcie teoretyczno-metodycznym, jak i empirycznym (Koter, Kulesza 1994, Szulc 2003, Kulesza 2009, Szady 2013). Szczególnie długą tradycję wykazują studia poświęcone kwestiom kształtowania sieci osadniczej i zagadnieniom pochodzenia oraz przemian układów przestrzennych wsi i miast. Niniejszy tom wpisuje się także w omawiany nurt badań geograficzno-historycznych. Warto w tym kontekście wspomnieć, że minęło już ponad 20 lat od zorganizowania 25–26 lutego 1994 r. w Toruniu konferencji, której hasłem przewodnim była:

Współczesna problematyka badawcza geografii historycznej osadnictwa w Polsce. Było to pierwsze po kilkudziesięciu latach spotkanie integrujące badaczy podejmujących wspomnianą problematykę. Konferencja ta stanowiła forum wymiany myśli i doświadczeń naukowych na niwie studiów osadniczych w ujęciu geograficzno-historycznym. Jej pokłosiem było wydanie monografii wieloautorskiej, w której znalazło się wiele interesujących artykułów przeglądowo-teoretycznych oraz empirycznych, odnoszących się do tematyki osadnictwa wiejskiego i miejskiego (Koter, Tkocz 1994). Po wielu latach przerwy konferencje geograficzno-historyczne doczekały się kontynuacji w postaci cyklicznych spotkań interdyscyplinarnych. W dniach 22–23 czerwca 2017 r. odbyła się w Łodzi już piąta edycja, poświęcona współczesnym badaniom geograficzno-historycznym krajobrazu kulturowego. Ważnym zagadnieniem obrad okazały się studia nad procesem rozwoju sieci osadniczej oraz genezy i przemian morfologicznych. Sesje tematyczne w tym zakresie skupiły wielu specjalistów reprezentujących ośrodki naukowe w całej Polsce. Niniejszy tom w znacznej mierze nawiązuje do wygłoszonych referatów i obejmuje prezentację szeregu oryginalnych wyników badań. Ważną okolicznością jego powstania był także jubileusz 80-lecia urodzin i 50. rocznicy uzyskania doktoratu przez profesora Marka Kotera – twórcy łódzkiej szkoły geografii historycznej osadnictwa.

Szósty tom „Studiów z Geografii Politycznej i Historycznej” w całości jest poświęcony zagadnieniom genezy i rozwoju struktur przestrzennych osadnictwa. Zamieszczone w nim artykuły opierają się na tradycyjnych i nowatorskich koncepcjach teoretycznych. Obejmują próbę recepcji współczesnych rozwiązań metodycznych w aspekcie wykorzystania bazy źródłowej, ze szczególnym uwzględnieniem materiałów kartograficznych. Autorzy, poruszając wiele istotnych zagadnień rekonstrukcyjno-analitycznych, uwzględnili szereg narzędzi badawczych, wpisujących się w warsztat naukowy geografii i historii oraz innych dziedzin i pokrewnych dyscyplin naukowych. Zastosowany układ treści tomu odzwierciedla w równym stopniu porządek zarówno problemowy, jak i przestrzenny. Listę artykułów otwierają rozważania urbanistyczne w ujęciu geograficzno-historycznym. Opracowania te odnoszą się do tematyki morfologii miast leżących poza Polską. Pierwszy z artykułów dotyczy genezy i typów rozplanowania wyselekcjonowanego zbioru miast latynoamerykańskich, w drugim można odnaleźć próbę rekonstrukcji rozwoju przestrzenno-morfologicznego fińskiego miasta Rovaniemi. Kolejne teksty w sensie tematycznym koncentrują się na różnych aspektach dziejów i organizacji przestrzennej osadnictwa w Polsce. Trzy artykuły obejmują kwestie przemian morfologicznych: dużego miasta, w odniesieniu do metamorfozy dawnych wsi inkorporowanych do Wrocławia na różnych etapach jego rozwoju terytorialnego oraz dwóch małych miast, na przy-

kładzie Nowego Stawu i Cedyni. Następne artykuły wpisują się w nurt badań nad wielokulturowością w ujęciu geograficzno-historycznym. Łączą one problematykę osadniczą z zagadnieniem roli różnych grup narodowych i religijnych w kształtowaniu krajobrazu kulturowego. W tym zakresie uzyskujemy oryginalny obraz początków osady rękodzielniczej i pobliskich wsi olęderskich położonych na zachód od Łodzi. Regionu środkowej Polski dotyczą również następne artykuły. Dwa z nich odnoszą się do zbioru jednostek osadniczych związanych z dziedzictwem kulturowym osadnictwa pruskiego i czeskiego. Kolejny w tej grupie artykuł stanowi próbę rekonstrukcji zagospodarowania przestrzennego pojedynczej wsi, od jej powstania do całkowitego zaniku, oraz prezentuje zjawisko sukcesji osadniczej. Podejście mikroskalowe reprezentuje także kolejny artykuł, stanowiący analizę etnograficzno-osadniczą jednej miejscowości o genezie kosznajderskiej, leżącej w województwie kujawsko-pomorskim. Interesujący materiał empiryczny ukazuje też następne opracowanie, obejmujące wyniki badań poświęconych lokalizacji synagog w strukturze jednostek osadniczych województwa śląskiego. Ostatnie dwie prace prezentują oryginalne spojrzenie z pogranicza geografii historycznej i geografii politycznej na temat przemian przestrzenno-gospodarczych i społeczno-kulturowych we wschodniej Europie po aneksji Krymu przez Rosję w 2014 r.

Tomasz Figlus

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Katedra Geografii Politycznej,
Historycznej i Studiów Regionalnych, ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź
e-mail: tomasz.figlus@geo.uni.lodz.pl

Literatura

- Arnold S., 1951, *Geografia historyczna*, Warszawa.
- Koter M., Kulesza M., 1994, *Badania geograficzno-historyczne osadnictwa miejskiego w Polsce w latach 1918–1993*, [w:] Liszewski S. (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w latach 1918–1993*, t. 2, Łódź, s. 131–158.
- Koter M., Tkocz J. (red.), 1994, *Zagadnienia geografii historycznej osadnictwa w Polsce*, Toruń–Łódź.
- Kulesza M., 2009, *Uwagi na temat geografii historycznej w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] Kulesza M. (red.), *Geografia historyczna jako determinanta rozwoju nauk humanistycznych*, Legnica–Łódź, s. 7–26.
- Szady B., 2013, *Geografia historyczna w Polsce – rozwój i perspektywy*, „*Studia Geohistorica*”, 1, s. 19–38.
- Szulc H., 2003, *Geografia historyczna osadnictwa wiejskiego w Polsce – kierunki i metody badań oraz perspektywy*, „*Przegląd Geograficzny*”, 75 (3), s. 335–350.

